

KERESZTES CSABA

# Adalékok az Erdély története könyv keletkezéséhez és utóéletéhez

---

CSABA KERESZTES

Contributions to the Genesis and Aftermath of the Book History of Transylvania

Keywords: Hungarian–Romanian relations; diplomacy; Nicolae Ceaușescu; reception of the work in Romania; the book's resonance in Hungary

---

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v28y2026i1.05>

„A régi román–magyar ellentéteket az utóbbi időben elmérgesítették a történészek vitái, a magyarok nehezen fogadják el, hogy Ceaușescu,<sup>1</sup> akit elragad a grandiozitás mániája, »újraíratja« a történelmet, beleértve az ókort is.”<sup>2</sup>

E kiragadott mondat 1984-ben a francia *Le Monde* napilapban jelent meg, a román és magyar nézeteltérésekről, valamint a magyar belpolitikai helyzetről adott meglepően alapos korrekt és jó helyi ismeretekről tanúbizonyságot adó cikkben.

Pedig az igazi történeti „vita” – vagy jobban mondva: történelemértelmezési keretbe ágyazott diplomáciai feszültség – csak két és fél évvel később robban ki, a Köpeczi Béla<sup>3</sup> vezetésével összeállított *Erdély története* című háromkötetes munka<sup>4</sup> megjelentetésével.

- 
- 1 Nicolae Ceaușescu (1918–1989), román kommunista politikus. A Román Kommunista Párt főtitkára (1965–1989), a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsának elnöke (1967–1989), Románia elnöke (1974–1989).
  - 2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) MNL OL XIX-I-9-b Az államigazgatás felsőbb szervei, Kultúra, Művelődési Minisztérium, Köpeczi Béla miniszter (a továbbiakban: XIX-I-9-b), 5. tétel-II. rész-sz. n.-1984. Jan Krause háromrészes, 1984. június 26–28–29-én megjelent cikkének magyar fordítása (fordította: Csőregyh László).
  - 3 Köpeczi Béla (1921–2010), művelődés- és irodalomtörténész, kommunista politikus. 1982 és 1988 között művelődési miniszter.
  - 4 *Erdély története. I–III.* Szerk. Köpeczi Béla et al. Budapest, 1986. A rövidített kiadás: *Erdély rövid története.* Szerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1990.

E negyven évvel ezelőtti könyvkiadás aktusa nemcsak a magyar–román kapcsolatokban volt vízvázlasztó korszakhatár, egyúttal valószínűleg máig ez számít legnagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó magyar történeti kiadványnak.

Már a megjelenés utáni hetektől kezdve a jelenkorig számos publicisztika értékelte-elemezte a művet és hatásait,<sup>5</sup> konferenciá(ka)t, vitaesteket, ankétokat is szerveztek a mű bemutatására, tartalmának ismertetésére.<sup>6</sup> Maga Köpeczi Béla a megírás, szerkesztés és a kiadás történetét 2006-ban foglalta írásba,<sup>7</sup> amely tanulmány azonban a megjelenés körülményeire vonatkozóan meglehetősen szűkszavú, s inkább dokumentumközlésnek, három, egymással laza kapcsolatban álló jelentés és beszámoló közreadásának tekinthető. (Emellett említést érdemel a Köpeczivel egy korabeli periodikában megjelent francia nyelvű interjú is.)<sup>8</sup>

A kiadás körüli államközi összeütközés eseménytörténete viszonylag bő összefoglalást kapott a két ország kapcsolatait tárgyaló monográfiában.<sup>9</sup> Ennek lényegi összefoglalása helytálló. (Az 1980-as évek közepén a történelemkutatás és publikálás egyfajta „pót” küzdőtér lett a nemzetközi kapcsolatokban. A pártvezetés belátta, hogy a korábbi álláspont, mely szerint nem szabad ártani az ott élőknek, a helyzet gyors romlásával tarthatatlanná vált. Tisztában voltak vele, hogy nem marad következmény nélkül egy ilyen volumenű munka megjelentetése, de ezen a „mellék-hadszíntéren” már fel merték vállalni a küzdelmet.) Átfogóbb bemutatást kívánna azonban a nemzetközi propaganda-hadjárat lefolyása, a belső politikai viták tartalma, valamint a könyv (s a kapcsolódó egyéb kiadványok) hatása, a dáko-román elmélet virulenciája változásainak leírása.

A főszerkesztést (is) végző Köpeczi azt is többször – mintegy elhárítóan – leszögezte, hogy a trilógiát nem miniszterként, hanem történészként jegyzi, és a történettudományi munkálatok már minisztersége előtt megkezdődtek.<sup>10</sup> Ez igaz, ám a minisztérium szer-

5 Pl. E. Fehér Pál: Mítoszok ellen, a valóság nevében. *Élet és Irodalom*, 5. (1987) 10. p. vagy a legutóbbi időszak blogjellegű összefoglalása: Balogh Gábor: Ceaușescu harca egy könyv ellen – Az Erdély története-ügy és következményei, 2022. augusztus 18. (<https://www.30eveszabados.hu/ceausescu-harca-egy-konyv-ellen—az-erdely-tortenete-ugy-es-kovetkezményei> Letöltés ideje: 2025. július 21.)

6 Pl. a debreceni konferencia előadásait kötetben is kiadták: *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10.* Szerk. Rácz István. Debrecen, 1988.

7 Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 1. (2006) 47–59. p.

8 L'interview accordée par M. Béla Köpeczi à propos de „l' Histoire de la Transylvanie” en trois volumes. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 29, (1987) 3–4. sz. 375–379. p.

9 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Budapest, 2007.

10 A jogutód minisztérium irattárosának jelen sorok szerzőjének tett kijelentése szerint Köpeczi Béla később kikérte az irattárból a szerkesztésre vonatkozó miniszteri titkársági anyagrészt.

vezeti egységei s az alá tartozó hivatalok segítették, információkkal látták el a kiadási és terjesztési tevékenységet. Emellett az ügyhöz kapcsolódóan nemcsak ismertebbnek számító kül- és belföldi személyiségek, hanem „átlagemberek” is a minisztériumot és a minisztert tisztelték meg bizalmukkal. Erősítette a jelenséget, hogy Köpeczi erdélyi (nagyenyedi) származású lévén, többen reménykedtek megértésében és közvetítésében.

Ez utóbbiak okán a művelődésügyi iratanyag elemzése pontosítja, bővíti és árnyaltabbá teszi ismereteinket. E tanulmány a mű keletkezésének és hatásának azon forrásanyagait tartalmazza, amelyek nagyobb részben a kulturális igazgatás, kisebb részben a Magyar Szocialista Munkáspárt (a továbbiakban: MSZMP) és szintén kis részben a Külügyminisztérium iratanyagán belül voltak fellelhetők. Nem törekedtem a diplomáciai tevékenység teljes feltárására, és nem tettem kísérletet a szerkesztés színhelyét jelentő korabeli MTA Történettudományi Intézetében keletkezett, az MTA levéltárában vagy éppen a kiadást végző Akadémiai Kiadó irattárában lévő iratok megismerésére. Mindezen okokból számítnak „adalékoknak” a most tanulmányba foglalt információk, és abból a szempontból is, hogy egy ilyen „bilaterális” jellegű témát csak a romániai forrásanyagok feltárásával lehet teljes mértékben feldolgozni és ismertetni.

## A mű útja a kiadásig

Köpeczi Béla több esetben is összefoglalta a kiadás okait, a keletkezés körülményeit.

A könyv előszavában a tartománynak és régióknak is nevezett erdélyi országrész gazdasági-társadalmi-vallási-etnikai történetét vázolta fel röviden. „Erdély történetét megírni nem könnyű dolog” – fűzte hozzá mindehhez, s mintegy szabadkozva jelenti ki: sem a történeti kezdetekről, sem pedig a 20. századról nincs elégséges adat a megfelelő tartalmú feldolgozás elkészítéséhez. A különböző nemzetiségű történészek eltérő véleményei későbbi időpontú szintetizálásának szándékán túlmenően hitet tett a szocialista nemzetek kialakulásának szükségessége mellett. (Köpeczi 1986, 5. p.)

Még a megjelenés előtt, egy 1984-ben keletkezett, címzettet nem tartalmazó feljegyzésben röviden összegezte az előzményeket. „A munka a szigorú tudományosság szellemében készült és az adatokból kiindulva az adott történelmi korszak sajátosságainak megfelelően ismerteti az Erdélyben élő népek, tehát románok, magyarok, németek történetét gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális szempontból. [...] A bibliográfiában természetesen szó esik az eltérő nézetekről is. Bizonyos, hogy több kérdésben nem értünk egyet a román történészek felfogásával, bár igyekeztünk tekintetbe venni és mérlegelni nézeteiket. A munka a marxizmus szellemében készült, az osztályharcot állítja előtérbe, a nemzeti kérdéssel csak attól az időponttól foglalkozik, amikor a modern nemzet kialakulásának a folyamata elindult.” Ez utóbbiból következik, hogy e földrajzi egység történetét nem az etnikumok harcként kívánták bemutatni, hanem különböző

társadalmi erők küzdelmeként vagy konfliktusaként. Számított rá, hogy a megjelenés vitákat fog kiváltani, ezért szerette volna, ha a polémiát a „tudomány területén lehetne folytatni és nem a politikai nézeteltéréseket táplálnák”.<sup>11</sup>

Később, 1987-ben bővebben nyilatkozott a kezdetekről: 1976-ban, az előkészítő munka során kiosztották a feladatokat és kialakították az alapkonceptiót. Első feladatként a kutatás akkori állása alapján kívántak olyan tudományos munkát letenni az asztalra, amely az ott élő népek történetét tárgyalja („Erdélyben három etnikum élt [...], a román, a szász és a magyar”), és e három etnikum történetíróinak munkáit szándékoztak feldolgozni. A második feladatként Erdélynek mint földrajzi és történeti entitásnak a történetére koncentráltak, beleértve az emberi lét ottani kontinuitását („Erdély története nem a honfoglalással kezdődik”). A harmadik feladat a komplexitás volt: társadalom-, gazdaság-, művelődés- és politikatörténet együttes alkalmazása, szintézissé gyúrása („az egyes kötetek vizsgálata alapján azt kell mondanunk, hogy ez a szintézisalkotás nem egyforma mértékben sikerült a különböző kötetekben, s hadd tegyem hozzá, hogy nemcsak az ismeretek hiánya miatt, hanem bizonyos szemléleti, módszertani kérdések miatt”). Negyedszer: Erdély történetét „Kelet-Közép-Európa” történetével összefüggésben kívánták vizsgálni. Interpretálni is kívánták a felhalmozott tudásanyagot, ellenben a vitákat csak a jegyzetanyagban „folytatjuk le”, írta, és ez esetben is csupán rendkívül szűkszavúan, a leglényegesebbre térve ki. (Ez utóbbit meg is indokolta: „vannak olyan kérdések, amelyekben nem értünk egyet, ilyen vagy olyan történeti irányzatnak a képviselőivel, akár magyarokról, akár nem magyarokról van szó.”) Leszögezte azt is, hogy „mi nem »hivatalos« történelmet írtunk, nem valamely politikai ideológia szolgálatában, hanem a tudományos igazság szolgálatában.” Kritikát kértek, vártak, felülemelkedve a „sovén-nacionalizmuson”. Ez az alapelem folyamatosan napirenden maradt. Hitet tett amellett is, hogy egyszer eljön az az idő, amikor „román, magyar és szász történetírók együtt fogják megírni Erdély történetét”.<sup>12</sup>

Nehezítette a helyzetet, hogy „szembenálló nézetek” alakultak ki, pl. arról, hogy a románok mikor érkeztek Erdélybe, s mikor kerültek túlsúlyba. Kezdetben a történetfonalat csak a trianoni szerződésig tervezték elvinni, ezen végül módosítottak, és „tömör szövegezésben” 1986-ig foglalták össze az Erdélyben lefolyt események sorát. (Köpeczi 2006, 48. p.)

A könyv megírásán túlmenően a kiadás is hosszadalmasra sikeredett. Köpeczi 1983 tavaszán rövid beszámolót adott az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának (a továbbiakban: AGP) a munkálatok állásáról, és a kéziratként már létező mű „nem

11 MNL OL XIX-I-9-b-1984. évi 3-4. tétel-sz. n.-1984.

12 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-697-1987.

történész szempontból” való átnézésére két lektort kért. Az AGP „politikai lektornak” Rajnai Sándort<sup>13</sup> és Nagy Jánost<sup>14</sup> jelölte ki.<sup>15</sup>

A lektori vélemények hónapokkal később mint előterjesztések kerültek az AGP elé. Ezek alapján a bizottság a munka további folytatása mellett döntött, hozzátéve: „a kötet átdolgozása után, a nyomdába adás előtt készüljön jelentés a Politikai Bizottság számára a fennmaradó problémákról”.<sup>16</sup> A lektorok nemcsak maguk dolgoztak, a Külügyminisztérium (és a Külügyi Intézet) munkatársai is alaposan átolvasták a kéziratot, és oldal-számokkal jelezve vontak bírálathoz alá fejezetrészeket, mondatokat vagy éppen kifejezéseket. (Jelen sorok szerzőjének megjegyzése, hogy érdemes lenne összevetni a kéziratot a végül kiadott szöveggel.) A külügyi tisztviselők nagy nemzetközi visszhangot és jelentős román ellenlépéseket jeleztek előre, összességében véve azonban hasznosnak minősítették a könyv megjelentetését. Ezzel ellentétben Nagy János államtitkár nem feltételezte, hogy „a román reagálás ennyire vehemens lesz”, de a kéziratban sárga színnel saját kezűleg húzta át azokat a részeket, amelyek szerint „kihagyhatók, mivel feleslegesen mennek bele aktuális politikai és gazdasági kérdésekbe”. A másik lektor, Rajnai Sándor politikusi szemmel olvasta át a kéziratot, és annak „csak” a román történetírással polemizáló szakaszait kívánta eltávolítani, illetve átszerkeszteni. Észrevételeiben a „túlbizonyítás” elkerülésére, a „félreérthetőség” kiiktatására, a „megfogalmazások pontosságára” helyezte a hangsúlyt. Mindazonáltal ő is egyetértett a kiadással, melyet belpolitikai szempontból lényegesen pozitívabbnak vélt, szemben az esetlegesen jelentkező hátrányokkal.<sup>17</sup>

A fentiek már mutatták, hogy a kiadás elé inkább politikai, mint ideológiai vagy tudományos nehézségek tornyosulnak.

Köpeczi szerette volna az 1984. évi karácsonyi könyvvásárra megjelentetni a művet, 50 000 példányban.<sup>18</sup> (Sajnos ezt az adatot nem tudtam megerősíteni, az illetékes Kiadói Főigazgatóság amúgy jól dokumentált nyilvántartásában ugyanis az *Erdély története* kötetre nem találtam engedélyezési bejegyzést.)

13 Rajnai (Reich) Sándor (1922–1994), diplomata, kommunista politikus. 1977 és 1982 között bukaresti nagykövet. Ezt követően az MSZMP KB tagja.

14 Nagy János (1928–2018), kommunista politikus, diplomata. 1980 júniusától 1985 márciusáig a Külügyminisztérium államtitkára.

15 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 407. őe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. május 3-i ülése.

16 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 416. őe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. október 24-i ülése.; MNL OL XIX-I-9-ao-007/24-1983.

17 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 416. őe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. október 24-i ülése.; MNL OL XIX-I-9-ao-007/24-1983.

18 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 416. őe.

Az 1984. évi kiadás nem valósult meg. A Politikai Bizottság is foglalkozni kívánt az ügygel, és 1984 májusában, az egyébként pozitív tartalmú előterjesztés ellenére, egyrészt a történeti összefoglalóhoz készült „kitekintés” (vagyis az utolsó, „Erdély útja 1918 után” címmel megjelent fejezet) átnézését vélték szükségesnek, másrészt – ami fontosabb – továbbra is mérlegelni kívánták a megjelentetés szükségességét. Oka a konzisztens román álláspont ismerete volt: „Erdély mindenkor, minden időben a román nép történetének része. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy ha Magyarországon magyar történészek tollából jelenik meg ilyen kiadvány, úgy ítélik, hogy beavatkozunk Románia, a román politika, tudomány belső ügyeibe. Részleteiben is támadni fogják a kiadványt a dáko-román kontinuitás tételének el nem fogadása miatt, azért, mert a magyar történészek Erdélyt a középkori Magyarország integráns részének tartják” stb. A bekövetkező lépéseket sem volt nehéz megjósolni, valamint az sem volt titok a vezetés számára, hogy „román részről tudnak a mű elkészültéről”. Enyhítendő a feszültséget, figyelmeztették a szerkesztőségeket, hogy az Erdélyről megjelenő különböző írások megjelentetését „az eddiginél jobban tartsák kézben”.<sup>19</sup>

Ahhoz, hogy a „kitekintés” szövegének felülvizsgálata miként ment végbe (Óvári Miklós<sup>20</sup> és Aczél György<sup>21</sup> kapta a feladatot), további kutatások szükségesek, ezzel párhuzamosan azonban egy másik ellenőrzés is zajlott.

Az akkor még kétkötetesre tervezett mű korrektúráinak átnézését – a Ránki György-gyel<sup>22</sup> folytatott megbeszélés alapján és az ő „odafigyelését élvezve” – a Történettudományi Intézet (TTI) munkatársai végezték. Maguk a szerzők csak „egyes kényes javítások ellenőrzésében” vettek részt.<sup>23</sup>

E fejlemények miatt Köpeczi Béla új megjelenési időpontot tűzött ki: a következő év végét.<sup>24</sup> 1985 tavaszán aggodalmait fejezte ki a munka menetével kapcsolatban. Gondok adódtak az illusztrációk honoráriumának kifizetésével, a már háromkötetnyire nőtt kézirat nyomdai leadásával, és ezekből fakadóan a karácsonyra tervezett megjelenéssel. Ellenben az Akadémiai Kiadó ekkor már az 1986. év könyvhetét vette célba. Ez ellen, úgy látszik, a miniszter sem tehetett semmit, pedig kissé indulatosan jegyezte

19 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 909. őe. A Politikai Bizottság 1984. május 8-i ülése.

20 Óvári (Manninger) Miklós (1925–2003), kommunista politikus. 1986-ban az MSZMP Központi Bizottságának, valamint a Politikai Bizottságának is tagja, a Központi Bizottság Irodájának vezetője.

21 Aczél György (született Appel Henrik) (1917–1991), kommunista politikus. 1945 után a változó nevű kommunista párt vezető személyisége, különféle állami és pártbeosztásokban dolgozott a kultúrpolitika alakítása érdekében.

22 Ránki György (1930–1988), történész. 1962 és 1986 között az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, ezt követően igazgatója.

23 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987.

24 MNL OL XIX-I-9-b-1984. évi 3-4. tétel-sz. n.-1984.

meg a kiadó felé: „Közben mindenki számon kéri a minél gyorsabb megjelenést.” Sikerült azonban azt a tévhírt eloszlatnia, mely szerint a könyvterjesztők csak (!) 30 000 példányt szándékoznának átvenni.<sup>25</sup>

## A megjelenés és az idegen nyelvű kiadások

A könyv végül 1986 novemberében jött ki a nyomdából, és megjelenést sajtókonferencia keretében tudatták a nagyközönséggel. (Földes György adatai szerint a következő másfél évben 100 000 példány fogyott el a műből.)<sup>26</sup>

Egyértelműen mutatja a mű jelentőségét az, hogy MTA ötéves (történettudományi) beszámolójában e könyvről írtak a legnagyobb részletességgel. Kiemelték a „magyar történetben oly lényeges szerepet játszó erdélyi föld” története feldolgozásának „nacionalista felfogásokat elhárító és meghaladó objektív” történelemszemléletét, higgadságát.<sup>27</sup>

A nacionalizmus vádjának elhárítása a következő hónapok során a főszerkesztőnek is a fő feladatává vált. Az egyre nagyobb nemzetközi feszültség közepette Köpeczi Béla óvatosan igyekezett egyensúlyozni az erdélyi magyarság ügye és a „nacionalizmus” vádjának kivédése között. „Nem kell elfogadnunk mások nacionalizmusát, de vigyázni kell saját elfogultságainkra is. Az a vita, amely most például az Erdély története című munka kapcsán kialakult, igen világosan mutatja: milyen tarthatatlan a nacionalizmus sok elfogultsága. Ha valamilyen régi történet szemléletet saját eszmerendszere részének fogadja el a politikai ideológia, akkor ellentétbe kerül a mai fejlődés követelményeivel, a korszerűséggel” – jelentette ki egy interjújában. Hozzátette: a kormány érdeke a magyar nemzetiség helyzetének javulása.<sup>28</sup>

Még közvetlenül a kiadáshoz tartozik, hogy Óvári Miklós már a megjelenést követően kapott egy dedikált példányt. Az Akadémiai Kiadó munkatársainak munkáját pedig a miniszter külön levélben köszönte meg.<sup>29</sup> (Pikáns jelleget kölcsönöz a kiadás történetének egy rövid mozzanat: a magyar vármórség egy Cicutti nevű olasz úrtól elkobzott néhány Erdéllyel foglalkozó művet, melyeket aztán a hatóság Köpeczi személyes rendelkezésére bocsátott...<sup>30</sup>)

25 MNL OL XIX-I-9-b-1985. évi iktatott iratok–1081–1985.

26 Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, 2007, 371. p.

27 *Tájékoztató az MTA kutatóintézetei 1981–1985. évi tevékenységéről*. Budapest, 1987, 178. p.

28 Ideológia, történelem, reform. Interjú dr. Köpeczi Béla miniszterrel. *Petőfi Népe*, 1987. május 9., 3. p.

29 MNL OL XIX-I-9-b-1986. évi 3-4. tétel-sz. n.-1986.

30 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987. Később Köpeczi baráti levelezést folytatott Dr. Luigi Cicuttival.

Közben a második kiadáshoz is megtették a gondos előkészületeket, a levélírók és publicisták<sup>31</sup> által fellelt pontatlanságok, elírások javítását,<sup>32</sup> tervezni kezdték az *Erdély története* IV. kötetét is. Ez utóbbiban nemcsak az első három kötet könyvészeti adatai, kronológiája, magyarázott névmutatója, kép- és térkép kiegészítői kaptak volna helyet, hanem a mű külföldi bírálatai, recenziói is.<sup>33</sup> (A Viczián János<sup>34</sup> által szerkesztendő kötet kiadása elmaradásának okai előttem ismeretlenek, ám ez a munka ennyi év eltelte után is érdemleges eredménnyel járna.)

Lényegesen aktuálisabbá és egyben fontosabbá vált az idegen nyelvű kötetek megjelentetése. Ismeretes, hogy ezen kiadások később, és több esetben hosszabb időbeli csúszással jelentek meg. A rövidített kiadások<sup>35</sup> hamarabb, míg a teljes, háromkötetes mű 2001–2002-ben látott angol nyelven napvilágot.<sup>36</sup>

E kiadványok megjelenése már a rendszerváltozás időszakára vagy az utánra esett, amikor nemcsak jelentősen lecsökkent, hanem szinte teljesen meg is szűnt a történetkutatásból fakadó diplomáciai feszültség. Tehát az idegen nyelvű könyvekre az 1987 és 1989 évek közötti rövid, de politikai értelemben mozgalmas időszakban lett volna nagy szükség.

Pedig az idegen nyelvű kiadásokhoz már 1986 közepétől komoly előkészületek, tárgyalások zajlottak. Külföldi terjesztésre elsősorban a háromkötetes könyvet szeretnék volna lefordítani, másrészt, mivel már folytak a rövidített kiadás munkálatai, ezt idegen nyelveken is kiadatni.

A miniszter még nyári, NSZK-beli látogatásakor tárgyalt egy essen-i kiadvállalat vezetőjével a trilógia megjelentetéséről. Hamarosan tervbe is vették a kiadást: itthon fordították, lektorálták volna, valamint nyomták volna 1500 példányban, német nyelven, melyből ötszáz példányt a magyar fél vett volna át terjesztésre.<sup>37</sup> Az együttes kiadás ekkor (ismeretlen okból) meghiúsult.

Kecsegtetőbbnek tűnt a tengerentúli kiadás lehetősége. Az Akadémiai Kiadóval három szervezet (két USA-beli egyetemi kiadó és egy kanadai egyetem magyar intézete) vette fel a kapcsolatot és tett valamelyest eltérő tartalmú ajánlatot. A magyar fél mérle-

31 Bodor Pál sorolt fel több tévedést az egyik cikkében. Reményamnénia? *Élet és Irodalom*, 11. (1987) 2. p.

32 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987.

33 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1146-1988.

34 Viczián János (1940–2013), könyvtáros. 1980-tól az MTA Könyvtára munkatársa.

35 *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Hrsg. von Béla Köpeczi. Budapest, 1990.; *History of Transylvania*. Gen. ed. Béla Köpeczi. Budapest, 1994.

36 *History of Transylvania*. Gen. ed. Béla Köpeczi et al. New York, 2001–2002. E kiadvány megjelentetésében a kanadai Hungarian Research Institute is közreműködött.

37 MNL OL XIX-I-21-a-11-1-3. tétel-41602-1986.



gelte a feltételeket, de még legelőnyösebb ajánlat elfogadása is jelentős devizális terhet jelentett volna. A kiadás pénzügyi vonzata okán mind a pártot, mind a minisztériumot bevonták a döntéshozatali folyamatba. Jellemzi az 1980-as évek gazdasági nehézségeit, hogy annak ellenére, hogy a kiadást fontosnak minősítették, devizahiányra hivatkozva mindkét fórum elhárította a pénzbeli hozzájárulás biztosítását. Az elvi támogatásukat azonban megadták. (Sőt, az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya már azt sem látta „politikailag kifogásolhatónak”, ha külföldi szervezetek bevonásával, beleértve a nyugati magyar emigrációs alapítványokat is, valósulna meg a kiadás. Ugyanakkor a „tudományos és dokumentációs érdekek [...] nem szolgáltatnak elégséges indokot devizális támogatás biztosítására”).<sup>38</sup>

A legoptimálisabb, vagyis a kanadai ajánlat megvalósulásában még nagyjából egy évig reménykedett a kiadó, annak ellenére, hogy az ottani partner az 1919 utáni részt teljesen ki akarta hagyni a szövegből. A szellemi és nyomdai költségek akkori 12,5 millió (!) forintnyi<sup>39</sup> összegét azonban az Akadémiai Kiadó nem tudta vállalni.<sup>40</sup>

Ezt követően, észszerű megfontolás alapján, a rövidített, egykötetes munka idegen nyelvű kiadását helyezték előtérbe. Tárgyaltak német, osztrák és francia kiadókkal is, és a műtárggyűjteményéről híres Thyssen-Bornemisza család is kifejezte készségét<sup>41</sup> a megjelentetés elősegítésére. A mű rövid – angol, német és francia nyelvű – változatának kiadásáról folytak is tárgyalások több kiadóval, a rövid kézirat elkészültéig azonban érdemben nem lehetett megállapodni. Az eredeti mű szerzői gárdája a rövidített, magyar nyelvű szöveg elkészítését a szerződésben vállalt 1987. december 31-i határidőre nem tudta teljesíteni, az több mint egy évet csúszott. Ennek ellenére, függetlenül a még hiányzó részekről, a kiadó megkezdte a nyelvi változatok folyamatos fordítását. „A korrekt idegen nyelvű szövegek előállítása hatalmas és igen kényes feladat, melynek megoldásán gyakorlatilag a szerzők bevonásával a teljes idegen nyelvű szerkesztőség dolgozik” – foglalták össze a másik fő feladat lényegét 1988 októberében.<sup>42</sup>

Végül a német kiadás látott napvilágot a rendszerváltozás évében, s négy évvel később az angol nyelvű.

38 MNL OL XIX-I-9-ii-11-1-6. tétel-111450-1987.; MNL OL XIX-I-9-k-85. tétel-sz. n-1987.; MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 495. őe. „Természetesen” Köpeczi Béla az Agitációs és Propaganda Bizottságnak is beszámolt a külföldi kiadókkal történt tárgyalásokról. A párt Külügyi Osztálya is „beavatkozott” a tárgyalási folyamatba és a „meddő tanácskozások” helyett érdemi lépéseket, de legalábbis pontos költségvetési tervet sürgetett.

39 Összehasonlításképpen: 1988-ban a havi bruttó átlagkereset 8968 forint volt. Az *Erdély története* könyv három kötete 950 forintba került a könyvesboltokban.

40 MNL OL XIX-I-9-k-85. tétel-sz. n-1987.

41 MNL OL XIX-I-9-k-108. tétel-sz. n.-1988.

42 MNL OL XIX-I-9-k-85. tétel-RF1978-1988.

## A nemzetközi visszhang

Természetesen a legfontosabbnak a kötet romániai fogadtatása számított. A román hivatalos szervek meglehetősen régóta bírtak ismeretekkel a készülő kötetről, (Bottoni 2013, 99. p.) és azt sem rejtették véka alá, hogy annak megjelenését politikai gesztusként fogják értékelni, és ellenintézkedéseket fognak életbe léptetni. (Idézi: Vincze 2006, 348. p.)

A Művelődési Minisztérium is kapott informális módon figyelmeztetést. Az állam-szocialista korszakban a szomszédos országokkal egyezményes könyvkiadási kapcsolatok létesültek, és az elszakított magyarság kulturális termékekkel való ellátása kiemelt fontossággal bírt, amivel a környező országok kormányai is tisztában voltak.

A román–magyar közös könyvkiadás folyamatában az 1980-as évek elejétől súlyos problémák és legfőképpen lemaradások következtek be. 1986 nyarán a román tárgyalóküldöttség vezetője szóbelileg és egyben jóindulatúlag el is árulta a hátráltatás elvi okait: „Illetékes román szervek nem veszik jó néven, ahogyan a magyar sajtóorgánumok bizonyos történelmi kérdéseket tárgyalnak. Ha ez a jövőben is így folytatódik, az a kapcsolatokat rontani fogja, és a mi kapcsolatainkat [értsd: a könyvkiadási együttműködést] is akadályozza.” Mindehhez hozzátette: az ünnepi könyvhétre mindaddig nem fog romániai kiadó érkezni, „amíg a magyar könyvsátrakban olyan könyvek láthatók, amelyek »kritizálják Romániát«”.<sup>43</sup>

A figyelmeztetés nem használt, az év során – számos más kiadvány mellett – az *Erdély története* is megjelent. A magyar félnek ezek után nem okozott meglepetést, hogy a román könyvkiadási delegáció nem érkezett meg a szokásos időben. Miután több mint egy hónapos késéssel mégis megkezdődhetek az egyeztetések, a magyar felet egy újabb, bár kellemes meglepetés érte: a korábban is meglévő és vitákat generáló érdekellentétek ellenére sikerült megállapodásra jutni (tehát már a könyv megjelenése után és a román ellenakciók időszakában). Viszont, az előző évivel ellentétben, a román partner sem szóban, sem írásban semmilyen „egyéb” problémát nem vetett fel. „Szubjektív megállapításuk, hogy a román delegáció vezetője a korábbiaktól eltérően meglehetősen lehangolt volt, magánbeszélgetéseket nem kezdeményezett, még a közös étkezések során sem” – foglalta a jelentésébe a magyar fél képviselője.<sup>44</sup> Ezt követően, minden más kulturális kapcsolattól eltérően, a közös könyvkiadási tevékenység, ha problémákkal telítetten is, de működött.

Mindeközben dúlt a diplomáciai küzdelem a két ország között.

<sup>43</sup> MNL OL XIX-I-9-ao-0017/68-1986.

<sup>44</sup> MNL OL XIX-I-9-ao-0017/23-1987.

A mű megjelenését követően Romániában a „fordítók hada” vetette rá magát, és egy „szűk kör” részére néhány hét alatt már román nyelven is elérhetővé vált. Elköteleződött történészek központi utasításra és irányítással a könyv tartalmát feldolgozták. Az említett „ellenintézkedések” első lépéseként hatalmas sajtóakció indult, mely nem szűkölködött az elítélő jelzőkben. A romániai „visszhang” első eseménye egy nagygyűlés, mely egyben a propaganda-hadjárat kezdetét is jelentette. 1987. február 27-én Ceaușescu jelenlétében tartotta együttes ülését a „magyar és német nemzetiségű dolgozók” tanácsa, amelyen mindenki „egyhangúlag” elítélte a könyv megjelenését.

A romániai álláspont és az ezt követően megindított nemzetközi kampány összefoglalására külön, a teljes román irat- és emlékezetanyag feltárásán alapuló tanulmány szükségeltetne. Az ekkoriban alkalmazott legenyhébb kifejezés a történelemhamisítás volt, és a mű kiadásában ab ovo revíziós szándékot véltek felfedezni.<sup>45</sup>

(Később minderről Köpeczi Béla anekdotázott is: „Egy minisztertanácsi ülés után Kádár János<sup>46</sup> odalépett hozzám mosolyogva: – Úgy illene, hogy ön köszönetet mondjon Ceaușescunak. – Ééénn? Miért? – Hát, kérem. Olyan könyv, mint az Erdély története, naponta több tucat jelenik meg a világon. De hogy egy köztársasági elnök és pártfőtitkár bírálja tudósok és politikusok nagygyűlésén, s aztán hónapokon át ítélkezzenek fölötte történészek, politikusok, írók, szerkesztők... hát... erre még nem volt példa.”)<sup>47</sup>

Magyarországon a politikusok csak lehetővé tették a kiadást és a terjesztést, a hírverés az illetékes intézményekre hárult.

Ebben az időszakban, vagyis szinte a teljes 1987. évben, majd az 1988. év jó részében is a magyar kormányzat a tudományosság határait részben átlépő, ám mégiscsak a jó értelemben vett kulturális propaganda fogalma alá tartozó tevékenységbe kezdett. Míg korábban a párt önkritikusan elemezte a külföldi könyvkiadást („anyagi eszközök híján különösen a politikai és a történelmi tárgyú idegen nyelvű könyvkiadás elégtelen. Nem tudunk elegendő anyagi és szellemi erőt fordítani marxista történetudományunk eredményeinek megismertetésére, hazánk ezeréves történelmének, a szocialista Magyarország létrejötté körülményeinek hiteles bemutatására, az érdekeinkkel ellentétes, esetenként történelemhamisító beállítások cáfolatára”),<sup>48</sup> most erőforrásokat biztosítottak a könyv terjesztésére.

45 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456/2-1987. Az idézőjelbe tett kifejezések a magyar külügyi szolgálat munkatársaitól származnak.

46 Kádár János (1912–1989), kommunista politikus. 1986–1987-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának főtitkára.

47 Az én adomáim. *Romániai Magyar Szó*, 1990. május 11., 3. p.

48 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 477. őe. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. november 11-i ülése.

A külügyminisztérium ötszáz példányt kapott arra, hogy azokat a bukaresti és a kolozsvári külügyi képviselőre eljuttassa. Azon országokban működő külképviseletek, ahol jelentős magyar kisebbség vagy emigráció élt, szintén bizonyos számú példányt kaptak. (Pl. Bécsbe 15 példányt, Bonnba 20 példányt, Brazíliába 11 példányt, Londonba 20 példányt küldtek, de a kijevei külképviselet is 20 példányt kapott.) A jelentősebb magyar külképviseleteket (európai tőkés országok, Európán kívüli nagyobb országok) körrendeletben informálták a belföldön többször is kifejtett kormányzati álláspontról. Ebben összefoglalták a sajtótájékoztatón és más helyeken elhangzottakat: A magyar történetírás módszeresen törekszik Közép- és Kelet-Európa, de más régiók, sőt kontinensek történetének feldolgozására is, és ez a törekvés vezette azt a történész munkaközösséget, amely „magára vállalta a mű megírását.” A kötetben hatalmas forrásanyagot dolgoztak föl, és román és szász történészek munkáira is támaszkodtak, és 50 év óta ez az első szaktudományos összefoglalás („a régi munkák Erdély történetét kizárólag a magyar történelem részeként mutatták be”). Ami már új és a diplomácia eszközeit érintette: a külképviseleteknek a kötet megjelenéséről nem szabadott beszélgetést kezdeményezniük, a vitákra viszont fel kellett készülniük. Érdeklődés esetén a könyv átadható könyvtáraknak, történelemkutatással foglalkozó intézményeknek, a külképviselet fontos kapcsolatainak, emigrációs-politikai szempontból fontos szervezeteknek. További igény esetén, korlátozott számban, utólag is tudtak a kötetből példányokat küldeni.<sup>49</sup>

Természetesen ezt követően a diplomáciai szervezetek egyik elsőrangú feladatává vált a terjesztés és a sajtótámogatás biztosítása. A tavasz során egymás után futottak be a külképviseletek jelentései az ajándékkötetek sorsáról.

Ezekből néhány kiragadott példa.

Lengyelországban szívesen fogadták az ajándék köteteket, viszont a recenziálásától ódzkodtak, mondván: két szocialista ország vitájába nem kívánják beleártani magukat. A könyv moldvai terjesztésének különösebb akadálya nem volt, Ukrajnában azonban már nehézségek adódtak: a külügyminiszter heteken keresztül nem fogadta a magyar nagykövetet – aki eddig ilyen eljárást nem tapasztalt. Ő Kárpátalján tudott csak érdemben tevékenykedni, ám míg az ungvári állami egyetem rektora és az egyetem magyar irodalmi tanszéke átvette a példányokat, a levéltárba nem engedték ellátogatni. A *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztősege átvette, ahol szavai szerint „azóta is nagy népszerűségnek örvend”. Ebből láthatóan „az tehát a legfőbb tapasztalat, hogy a hivatalos szervek igyekeztek elkerülni a könyv átvételét, ha pedig ez nem sikerült, akkor kifejezni érdektelenségüket. Sok kérés érkezett viszont hozzám magánemberektől, akik a könyv beszerzéséhez kértek segítséget”. Az utolsó példa spanyolországi. Itt néhány napilap is ismertette a megjelenést, illetve tájékoztatást adtak a romániai álláspontról. A madridi magyar emig-

<sup>49</sup> MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456-1987.

ráció örömmel fogadta a kiadást, viszont – neolatin nyelvű ország lévén – jelentős mértékűvé növekedett a román ellenakció is. (A nagykövet nem felejtette el közölni azt sem, hogy korábban a román nagykövetség körülbelül 200 kötetnyi, román szerzőktől származó és többnyire Erdélyről szóló könyvet ajándékozott a madridi Nemzeti Könyvtárnak.)<sup>50</sup> Kedvezőbb fejlemény volt, hogy egy spanyol újságíró – Jesús Pardo Santayana – a következő évben összeállított egy vitairatot Erdély kérdéséről.<sup>51</sup>

A magyar álláspontra nézve előnytelen tartalmú tanulmány jelent meg az argentin *Historia* című folyóirat 1987. szeptember–novemberi számában is. Három román történész vitacikkét közölték le, a magyar vélemény említése nélkül. A folyóiratra az ottani magyar emigráció tagjai Csoóri Sándor<sup>52</sup> figyelmét hívták fel, aki továbbította kérésüket a minisztérium felé. Az emigráns magyarok állítása szerint a történelmi folyóirat példányszáma alacsony, azonban értelmiségiek olvassák, ezért fontos fórum. Válaszcikket maguk akartak készíteni („három-négy napra bezárkózunk és pontról-pontra válaszolunk a támadásokra”), ám Köpeczi Bélától is kértek egy véleménycikket. Csoóri mindehhez hozzátette: „ha Barbuéktól<sup>53</sup> kitelik ez a történelmi pimaszság, tőlünk is elvárhatja a világ, hogy ezt helyre tegyük, és nem elsősorban mi, hanem Ti, akik ezt az országot állami szinten képviselitek” – célzott Csoóri az illetékes minisztériumra. A megszólított intézményben támogatták is az emigráció általi válaszadás megsegítését, Köpeczi közreműködését azonban nem. Mindezzel a párt is egyetértett.<sup>54</sup> (A válasz argentin megjelenéséről nincs adat.)

E cikkel kapcsolatban említendő meg, hogy a minisztérium sajtóosztályának feladatai megszokasodtak, a nyugati sajtó érdeklődése érezhetően és folyamatosan nőtt Magyarországra felé, és már nemcsak az értelmiség (értsd: belső ellenzék) helyzete érdekelte őket, hanem kimondottan Erdély történelmi szerepe került nemzetközi fókuszpontba.<sup>55</sup>

Nem mindig előnyösen. Svédországból a legnagyobb svéd napilap, a *Dagens Nyheter* közölt egy írást a magyar–román ellentétekről. A cikk ismeretlen beküldője úgy kommentálta a szöveget, mint amit „áthat a román látásmód és befolyás”. Legutóbb hat évvel korábban jelent meg hosszabb cikk az erdélyi kérdésről, azonban akkor még tárgyilagosan. Ez a legújabb tévedéseket tartalmaz, a szerző magyar történészekkel nem beszélt, csak románokkal. A cikket – a nyersfordítás alapján – valóban áthatja egy erős

50 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456/1-1987.

51 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-78533-1988. Az 1988-ban megjelent könyv címe: „Conversaciones con Transilvania”.

52 Csoóri Sándor (1930–2016), író.

53 Vélhetően Eugen Barbu (1924–1993) román íróról, újságíróról van szó, aki az 1980-as években a rendszer támaszának számított.

54 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-78531-1988.

55 MNL OL XIX-I-9-b-6. tétel-I. rész-Össz dolgozói értekezlet-sz. n.-1988.

szkepticizmus, mely az *Erdély története* könyvet is kedvezőtlen módon interpretálja: „Magyarország tudományos akadémiaja kiadta Erdély történetét három kötetben – Köpeczi Béla kultuszminiszterrel mint kiadóval –, amelyben a magyarok elsőbbségi jogát a földhöz – mint elsőnek érkezett népét – hozták elő/tárgyalták.”<sup>56</sup>

Nem volt sokkal kedvezőbb az antikommunista román emigráció véleménye és fellépése sem. Köpeczi az említett tanulmányában röviden összefoglalta több mérvadó emigráns román személyiség összességében negatív véleményét is: „a román emigráció elítélte ugyan a kommunista rendszert, mint olyan diktatúrát, amely egyszerre üldözi a románokat és a magyarokat, de jórészt kiállt a román történetírás már említett tézisei mellett”. (Köpeczi 2006, 58. p.) Ennek egyik jele volt a Köpeczi által egyébként nem idézett Ion Ratiu,<sup>57</sup> a World Union of Free Romanians elnökének fizetett hirdetése, mely a *The Times*-ban jelent meg. Szerinte a magyar emigránsok felelősök azért, hogy a romániai tragikus helyzetet etnikai kérdéssé változtatták, és a „budapesti kommunista kormányzat” az *Erdély története* kiadásával burkoltan megerősítette, hogy e kampány mögött állt. Mindezen túlmenően a hirdetésben történelmi kérdéseket is feszegetett: „Van-e bárki – történész vagy sem –, aki elfogadná azt az állítást, hogy 271–274-ben, amikor a Római Birodalom kiűrtette Dacia Felixet, ezzel teljesen eltávolította a Dunától északra fekvő területekről az összes dákot és rómaiakat?”<sup>58</sup>

Ha kimondottan a történelmi kérdésekre nem is, de a román propagandatevékenységre a Művelődési Minisztérium válaszolni kívánt. A „heves támadásnak” nevezett tevékenységre, a nemzetközi közvélemény román szemszögből és „alkalmasint méltatlan eszközök gátlástalan alkalmazásával” való informálását kivédendő már 1987 áprilisában egy ellenkampányt javasoltak. Örömeiket fejezték ki, hogy a külképviseletek terjesztik a kötet magyar példányait, és az ezekhez kapcsolódó egyéb magyar publikációkat, de szerettek volna idegen nyelvű tájékoztató szöveget is készíteni. A külképviseletek sajtóirodák útján és a tudományos intézmények külföldi partneri kapcsolataira építve tárgyalagos recenziók születését szorgalmazták. „Gondolni lehetne néhány ilyen személyiség magyarországi meghívására is”, tette hozzá a javaslat. Nemzetközileg ismert magyar szakértőket külföldi előadói körútra kellene küldeni (itt megemlítették Kosáry Domokos<sup>59</sup> nevét). Fel kívánták gyorsítani az idegen nyelvű, rövidített tartalmú kiadványok megjelentetését.<sup>60</sup>

56 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987. Ismeretlen személy fordítása.

57 Ion Ratiu (1917–2000), jogász, diplomata, újságíró. 1984-ben a Románok Világszövetségének elnökévé választották, és azt követően a *The Free Romanian/Românul liber* című havilapot szerkesztette.

58 (Advertisement) The truth about Transylvania. *The Times*, 1987. június 3., 2. p.

59 Kosáry Domokos (1913–2007), történész. 1985-től az MTA rendes tagja.

60 MNL OL XIX-I-9-ao-0017/55-1987.

E szándék a Külügyminisztérium véleményével is találkozott. A bukaresti magyar nagykövetség például megerősítette, hogy a magyarul nem beszélők körében is „kimeríthetetlen érdeklődés tapasztalható” a mű iránt: „a román értelmiség mellett már több bukaresti külképviselő [értsd: más országok ottani követsége] jelezte, hogy az idegen nyelvű fordítások megjelenését követően igényt tartanak egyes példányokra. A kötet teljes egészének főbb világnyelveken való kiadását sürgeti elsődlegesen az, hogy a román propaganda óriási sebességgel, gyakorlatilag a román nyelvű publikálásokkal egyidejűleg öt világnyelvre lefordítva kürtöli világgá az Erdély történetét, s ezen keresztül a magyar vezetést támadó írásokat.”<sup>61</sup>

A kiadó, a szerzők (főleg Köpeczi Béla), valamint a Művelődési Minisztérium a maga hatáskörében is mindent megtett a könyv propagálására.

Az éves tervek alapján dolgozó külföldi magyar intézetek 1987. évi (ám még az *Erdély története* megjelenése előtt véglegesített) tervébe a könyv bemutatási, terjesztési feladata tételesen nem került be (míg pl. a Római Magyar Intézet utasítást kapott arra, hogy Hanák Péter *Magyarország története* című könyvének találjon olaszországi kiadót).<sup>62</sup> Az 1986–1987. évről szóló jelentések sem mutatják, hogy az intézetek önmaguktól kezdeményezték volna az előadások, bemutatók tartását. Spontán módon viszont előkerült a téma: a berlini Magyar Kultúra Házában rendezett írói vitaesten szóba került Erdély kérdése. Moldova György<sup>63</sup> egy kérdésre válaszolva a romániai magyarokról is beszélt, ám „anélkül, hogy a román–magyar viszonyt, a román politikát nyíltan minősítette volna. Személyes erdélyi tapasztalatain keresztül (pl. tintásüveggel megdobált Dsidasír) érzékeltette az ottani magyar nemzetiség helyzetét. Cseres Tibor<sup>64</sup> – az *Erdély története* c. műről kérdezték a véleményét – elmondta, igaz, hogy a Ceaușescu-rendszer a könyvvel nincs megelégedve, ő igen. Romániában ellenséges hangon foglalkoznak a témával. Erdélyben pusztulóban vannak a magyar emlékhelyek, feliratok, sírok, eltűnnek a könyvek, anyakönyvek.”<sup>65</sup> (Cseres – legalábbis minisztériumi források szerint – később is említette az erdélyi magyarok kérdését mint az Írószövetség és a kormány közötti feszültség forrását.)<sup>66</sup>

Jellemzően a bolgár sajtó magyarországi híreit összefoglaló jelentés nem tesz említést a könyv ottani visszhangjáról.<sup>67</sup>

61 MNL OL XIX-J-1-j-128-742-00456/9-1987.

62 MNL OL XIX-I-9-e-1986. november 10.

63 Moldova György (1934–2022), író.

64 Cseres Tibor (1915–1993), író. 1987-ben a Magyar Írók Szövetségének elnöke.

65 MNL OL XIX-I-9-jj-4-7. tétel-81208-1987.

66 MNL OL XIX-I-9-jj-4-1. tétel-84159-1988.

67 MNL OL XIX-I-9-jj-4-7. tétel-81230-1987.

Hosszas előkészítő munka után, az 1988. évi munkatervi ajánlásokba egy kisebbségi jellegű feladatterv már bekerült („rendezzenek előadásokat a Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikájáról, amelyekhez használják fel a hazánkban élő nemzetiségek életét bemutató film- és videóanyagokat. Ajánlatos ezeket az alkalmakat az Akadémiai Kiadó gondozásában 1986 őszén megjelent »Erdély története« c. mű bemutatására felhasználni”), és ennek alapján szinte mindegyik intézet tervezett előadást a „Magyar Népköztársaság” nemzetiségi politikájáról.<sup>68</sup> Érdemes megemlíteni, hogy az intézeti munkatervek tartalmának kialakítását Ránki György is befolyásolta. Az MTA elnökségének állásfoglalásával hasonló javaslatára felvetették programjukba az *Erdély történetére* vonatkozó előadások megrendezését is. A tervek szerint hat ország hét városában biztosítottak a TTI munkatársainak előadási lehetőséget, a Párizsi Magyar Intézet és a Római Magyar Akadémia pedig a társszerzők általi könyvbemutatót vett tervbe.<sup>69</sup>

Két intézet esetében találtam biztos adatot az előadások megtartásáról, könyvbemutatót azonban több helyen is tartottak. Ezek eredményeit ekképpen összegezték: „a jelentések szerint a magyar–román vitában a rokonszenv egyértelműen a mi oldalunkra fordult. Ezt igyekeztek az intézetek is a maguk módján előmozdítani. RMA [Római Magyar Akadémia] szimpóziumot szervezett a nemzetiségi kérdésről, több helyen bemutatták az Erdély kötetet.”<sup>70</sup>

Olaszország más szempontból is fontossá vált. A miniszter hivatalos útja során interjút adott a *La Repubblica* újságnak. Természetesen szóba került az *Erdély története* is. Azt, hogy a kiadás politikai okból történt volna, Köpeczi határozottan cáfolta. Viszont arra a kérdésre, mely szerint „Bukarest azt állítja, hogy Erdély történelmileg román”, már ingerültebb választ adott. Megmagyarázta, hogy anakronisztikus lenne a jelenlegi helyzetet a történelmi helyzettel összehasonlítani, amikor együtt éltek románok, magyarok és németek. „Egyetlen probléma van: a népek közötti együttműködés szükségessége. Erdély jelen helyzetéről vitát kell folytatni. A nemzetközi együttműködés egy olyan politikát követel, aláhúzom, követel, a nemzeti kisebbségek irányában, amely megfelel a baráti országok érdekeinek.” Nem titkolta azt sem, hogy a két állam kapcsolatai hidegek, ám nem Magyarország hibájából, s hozzáfűzte: az erdélyiek „szenvetnek a nehéz román gazdasági helyzettől”. Mindez nem Románia belügye, a nemzetiségek anyaországi kap-

68 MNL OL XIX-I-9-4-7. tétel-81113-1987.

69 MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-111328-1987; MNL OL XIX-I-9-e-1987. szeptember 28. Az RMA által megjelentetett évkönyv 1987. számában egy recenziót is közöltek a műről. (Rivista di studi ungheresi annuario del Centro interuniversitario per gli studi ungheresi in Italia, 2. sz. [1987] 121–152. p.)

70 MNL OL XIX-I-9-4-7. tétel-84100-1988.



csolatai szükségesek és valóságosak. „A magyar nyelvű kisebbség sorsa aggasztja és irritálja közvéleményünket.”<sup>71</sup>

1988 őszén Köpeczi, már a miniszterségről való leköszönés után, részt vett egy olaszországi kulturális értekezleten. Ennek alkalmából olaszra fordítottatott egy összegzést az *Erdély története* kiadásának utóéletéről. Ebben leszögezi: a szerzők nem számítottak arra, hogy a könyv „aktuális politikai polémia tárgya lehet” és a két ország közötti kapcsolatok kérdését is érinteni fogja. Igyekezett a magyar történészek véleményét megmagyarázni. Ennek minden elemére nem térhetek ki, csak néhány lényegesebbre. Továbbra is fenntartotta a dáko-román kontinuitás elfogadhatatlanságát. Elismerte, hogy a román nép már a XVII. században többségbe került a vonatkozó területen. A közép- és kora újkori népi mozgalmakban, harcokban nem láttak és látnak továbbra sem etnikai jelleget. A későbbi magyar kormányzatok nemzetiségi politikáját elítélik. Zárásként hozzátette: „Megmaradhat-e egy ilyen nagy számú nemzetiség, megtarthatja-e anyanyelvét, kultúráját, identitását, vagy asszimilálódnia kell egy olyan politika következtében, amely a XX. század végén, méghozzá egy szocialista országban, homogén nemzeti államot akar létrehozni erőszakos eszközökkel. [...] A szocializmus nagy terve volt, hogy igazságosan oldja meg a nemzeti-nemzetiségi kérdést, s ez egyike azon mai kötelezettségeinknek is, amelynek teljesítése hozzájárulhat megújulásához. Ha Erdély története minderre figyelmeztet, akkor érdemes volt megírni, megjelentetni.”<sup>72</sup>

A miniszternek a szocialista viszonylat legfontosabb államában is helyt kellett állnia, azonban itt nem a nyilvánosság előtt szólalt fel. Köpeczit szovjetunióbeli tárgyalásaira az MSZMP előzetesen felkészítette. A párt arról értesült, hogy ott szintén dolgoznak egy Erdélyről szóló könyvön. Köpeczi e munka ügyét szóba is hozta a megbeszélések során, s igyekezett szovjet partnereit a magyar szempontok felé hangolni. Ez nem várt ellenál-lásba ütközött, Moszkvában ugyanis egyfajta tartózkodó magatartást tapasztalt, de ennél is rosszabbnak minősítette, hogy a kiadás előtt álló szovjet mű román forrásmun-kákat vett alapul. A miniszter kinyilvánította, hogy minden vitára nyitott, de hozzátette: a magyar–román ellentétnek nem tudományos, hanem politikai háttere van. Köpeczi arra is felhívta szovjet tárgyalópartnerei figyelmét, hogy a könyv megjelentetését mind román részről, mind Nyugaton úgy fogadnák, mint „szovjet állásfoglalást a történeti kér-deések kapcsán kialakult magyar–román vitában”.<sup>73</sup>

Az 1989. évi munkatervi ajánlásokban a kötet megnevezése már nem tűnt fel, az általános tájékoztató tevékenység témái között azonban a magyarországi nemzetiségi

71 MNL OL XIX-I-9-k-109. tétel-RF388-1987.

72 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-78342-1988.

73 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 4-2. tétel-sz. n.-1987.

politika bemutatása megmaradt.<sup>74</sup> Ezen túlmenően a minisztérium igényelte a Magyar-ságkutató Csoport bekapcsolását az akkoriban mind elterjedtebb – és itt nem részle-tezhető – hungarológiai munkába.<sup>75</sup>

Az Erdély ügyében rendkívül aktív nyugati magyar emigráció is elégedetten vette tudomásul a könyv megjelenését. Tanúság erre Zolcsák Istvánnak,<sup>76</sup> az Erdélyi Világszö-vetség társelnökének 1988. februári látogatása a Külügyminisztériumban, ahol elisme-réssel szolt a könyvről mint egyfajta „kezdő lépésről”. A régóta várt magyar kormányzati fellépés véleménye szerint részben már ellensúlyozhatja a túlsúlyban lévő román pro-pagandát: „Románia külső képe még jó, sokan dicsérik még mindig olyan vonásait, amiket a román propagandairatokból olvasnak” – jelentette ki, összegezve saját tapasztalatait. A külügyi előadó elmondta neki: a könyv angol, német, francia, spanyol kiadása kapcsán a Nyugaton élő magyar milliomosok segítségét szerették volna megkapni. „Úgy jártunk velük, mint Mária Terézia annakidején.”<sup>77</sup> Zolcsák erre csak lebecsüléssel emle-gette a külföldi magyarság összetartását, anyagi áldozatkészségét.<sup>78</sup>

Míg korábban a kormányzat az erdélyi magyar kisebbség helyzetének külföldi elem-zését az „elégedetlenség szítására” alkalmasnak és a nyugati hatalmak fellazítási poli-tikájába illőnek találta, ekkor már elégedettségüket fejezték ki az emigráció hangulat-változása okán: „a magyar emigráció értékeli erőfeszítéseinket az erdélyi magyar kisebb-ség védelmében, csökkent ily módon a velük fenntartott kapcsolatokban az a teher, ami évtizedekig elválasztott bennünket.” (Hozzátették azonban, hogy a nyugati, még ellenségesnek tekintett magyar emigráció esetében észrevételezték, hogy a „kiesett” erdélyi téma pótlására újak előretolásával próbálkoznak, mégpedig a Bős–Nagymaros-vízlepcső építésének problematikájával.)<sup>79</sup>

74 MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-84000-1988.

75 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-84097-1988. Az említett hungarológia esetében érdemes viszont idézni a Hungarológiai Tanács elnökének kinevezett Köpeczi Béla vonatkozó beszédének egy részletét: „...mondhatjuk, hogy megnőtt a szakmai érdeklődés a magyar dolgok iránt. Ezt állíthatjuk a nyelvészettől a történettudományig vagy a közgazdaságtudományig. A finn-ugor nyelvek és más nyelvek összehasonlítása, Közép-Kelet-Európa története, a magyarországi reformfolyamatok a gazdaságban – mind ilyen szakmai termék. Az összehasonlító történet-tudomány, irodalomtörténet, gazdasági elemzés és folytathatom a komparativizmus külön-féle megnyilvánulásait [megnyilvánulásaival], szükségessé teszik a regionális kutatások elő-térbe állítását, s Magyarország helyzeténél fogva alkalmas arra, hogy ezt segítse.” MNL OL XIX-I-9-ii-4-7. tétel-84059-1988.

76 Zolcsák István (1921–2008), mérnök. Brazíliában géptervező mérnök, majd gyártulajdonos.

77 A Külügyminisztérium tisztviselője vélhetően a „de zabot nem” történeti mondásra utalt.

78 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-73169-1988.

79 MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-77233-1988.; MNL OL XIX-I-9-ii-4-1. tétel-84172-1988.

## Magyarországi levelei a miniszterhez

Ezekben az években a már említett, a felé áradó bizalom okán, sokan fordultak Köpeczihez levélben. Az 1980-as évek elején többnyire áttelepedésük elintézéséhez kértek segítséget. Ebben a művelődési miniszter érdemben csak ritkán tudott közbenjárni, a legnagyobb segítség, amit tehetett, hogy egy rendelkezésére álló pénzügyi keretből kamatmentes kölcsönt juttatott, többnyire lakásvásárlás céljára.

Időközben, de még a könyv megjelenése előtt, egyre több magyarországi állampolgár fordult a miniszterhez aggodalommal teli levelekben. E levelek tartalma megerősíti azt a történeti narratívát, mely szerint a könyv iránti „rendkívüli érdeklődést [...] sokkal inkább az »Erdély ügyével« ily módon is kifejezett társadalmi szolidaritás fűtötte”. (Bottoni 2013, 99. p.)

Minden levélíró kifejezte fájdalomát a romániai állapotok miatt. (Olyan levélíróval nem találkoztam, aki Románia „belügyének” tekintette volna az erdélyi történeteket és az ottani magyarok sorsát.) A művelődési tárca vezetése okán nem meglepő, hogy sok volt köztük a – bár főleg nyugalmazott – pedagógus. Az erdélyi származásúak röviden leírták sorsukat, a román uralom alatti szenvedéseiket is.

Jól példázzák a magyarországi együttérzést egy nyugállományú tanár sorai, aki 1985-ben kilenc napot töltött Erdélyben. „Azt szeretném tudni, és nem csak én, hanem nagyon sokan ebben az országban, akik nem vagyunk gyűlölködők, sovíniszta, de szeretnénk önmegbecsüléssel élni, múltunk, hibáink, de értékeink tudatában is – azt szeretnénk tudni, hogy hogyan használja fel »a« politikus a magánember értesüléseit. Úgy látszik, a magyar politika tapintata s félénksége az elmúlt években nem sok eredményre vezetett a határainkon kívül élő milliós magyar nemzetiségű tömegek emberi jogainak elismertetése ügyében, s kap-e legalább akkora nyilvánosságot ez a kérdés – ha más hangszerelésben is –, mint a világ egyéb részein meglévő fajgyűlölet megítélése?” A miniszter rövid, ám tárgyilagos levélben válaszolt. „Jogosnak tartom nyugtalanságát, abban magam is osztozom. Ami a romániai magyarsággal kapcsolatos információkat illeti, azokat bőségesen kapom hivatalos és nem hivatalos csatornákon keresztül egyaránt. Nem hiszem tehát, hogy az információ-hiány akadályozná az álláspont kialakítását. Azt sem hiszem, hogy a magyar politika tapintata és félénksége volna a problémák előidézője. Az elmúlt évek eseményei bizonyították, hogy az erőteljesebb hangütés sem vezet eredményre. Azzal egyetértek, hogy mindent meg kell tenni az erdélyi magyarok sorsának megjavítása érdekében, s amit a magam eszközeivel meg tudtam tenni és megtehetek, azt nem mulasztom el.”<sup>80</sup>

80 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-2005-1985.

A könyv kiadása után megsokszorozódtak a beérkező levelek, melyekben egyrészt örömeiket fejezték ki a mű megjelenése alkalmából, másrészt gyakran többletinformációkat vagy éppen politikai véleményeket is közöltek.

Szintén nyugalmazott pedagógus üdvözölte a „már nagyon időszerűen megjelentetett” trilógiát. „Ami fellelkesít és megnyugtat afelől – fűzte hozzá –, hogy él még a magyar és népünkkel együtt érző tudósaink, kiváló Vezetőink törődnek magyar népünk sorsával, bár egyes »barátaink« szeretnének bennünket »kiiktatni« a népek családjából. Hálás köszönet Önnek, mélyen tisztelt Miniszter Úr, hogy az Ön nagy tudását és erdélyi szívét adta az Erdélyben sínylődő drága magyar népünkért!” (Mindemellett a levélíró nem rejtette véka alá elítélő véleményét sem a magyarországi politikáról: „Amint az »ideáti« és nagyon »óvatos« és az ordító tehetetlenséget észlelem, csak a legnagyobb elkeseredettség vesz erőt rajtam.”) Válaszlevelében Köpeczi csupán megköszönte az elismerő szavakat.<sup>81</sup>

„Ez a könyv mind tartalmánál, [mind] történelem szemléleténél és gyönyörű kivitelénél fogva méltó szép Erdélyünkhöz – írta egy nyugalmazott gépészmérnök, hozzátéve: – Különösen örülök, hogy végre kiléptünk a mély hallgatásból és végre közvetett módon reagálunk a történelem-hamisításokra. Csak azt sajnálom, hogy ezt a könyvet erdélyi testvéreink sosem forgathatják.”<sup>82</sup> (A miniszter válaszlevelet nem küldött.)

Néhányan a miniszterhez fordultak a könyv beszerzése érdekében.

Egy szegedi nyugdíjas éppen klinikai kezelésen tartózkodott a mű megjelenésének idején, s hazamenetele után „a művet sehol az égadta világon” nem tudta megszerezni, ezért a minisztertől igényelt egy sorozatot, kifizetés ellenében. (Megkapta.) Tanulmányosak a kérelmező levél záró sorai is: „Nem kívánom firtatni, hogy miért lehet ezt ilyen kevés példányba elkészíteni és a Végh Antal-féle kiadványt<sup>83</sup> meg millió számra, ez nem tartozik rám, de a magam részéről furcsának tartom.”<sup>84</sup>

Szintén orvosi vonatkozása van egy másik kérelemnek. Egy budapesti hölgy dedikálási igénnyel folyamodott a miniszter felé, azonban nem magának, hanem az őt kezelő főorvosnak szánta a köteteket, aki őt „megmentette és visszaadta a családjának”. A főorvos minden ellenszolgáltatást visszautasított. Erdélyi származású lévén és Köpeczi Béla „nagy tisztelőjeként”, csak az Erdély-köteteket kérte cserébe – s ha lehet, aláírva. A kérelmező „elég körülményesen” hozzájutott a kötetekhez, a dedikációt pedig megkapta a minisztertől.<sup>85</sup>

81 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1469-1987.

82 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-202-1987.

83 Vélhetően Végh Antal *GyógyítGatlan?* című könyvére utal a levélíró, amely akkoriban népszerűnek számított.

84 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-120-1987.

85 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-32-1987.

Egy másik nyugalmazott tanár – elegendő pénze nem lévén – nem tudta beszerezni a könyvet, s körülményes fogalmazású levélben fordult Köpeczihez. Az erdélyi magyarok szenvedései leírásán túlmenően („a szívünk vérzik, nincs nyugodalmunk sem éjjel, sem nappal, s kérdezzük: meddig mehet még így és senki, semmiféle hatóság (külföldi barátaink) nincs, aki megállítsa a Ceaușescu-féle rémuralmat?”) kifejezte igényét a „messze földön híres” könyvek megküldésére. Köpeczi Béla az utóbbira nem is reagált, válaszában csak azt jelezte: saját kérésére miniszteri tisztétől megvált, nyugalomba vonult, ám „az illetékes magyar szervek foglalkoznak a kérdéssel, s reméljük, a kialakult nehéz helyzet rendezésére sor fog kerülni”.<sup>86</sup>

Borsos Miklós<sup>87</sup> erdélyi származású szobrászművész ekként nyilatkozott a műről: „Egy polcra tettem a Bibliámmal.”<sup>88</sup>

Lényegesebb, hogy néhány magyarországi olvasó tartalmi javaslatokkal, bírálattal is szolgált.

Ferencz József<sup>89</sup> unitárius püspök, a Magyarországi Unitárius Egyház vezetője nemcsak dicsérte a kiadványt, hanem a kisebb elírásokon túlmenően nehezményezte a 16. századi új erdélyi vallásfelekezet „antitrinitárius” megnevezéssel jelölését is, valamint az 1568. évi tordai országgyűlés vallási határozatának – vélt – alábecsülését. Köpeczi Béla kikérte a fejezet szerzője, Barta Gábor<sup>90</sup> véleményét, és annak alapján igyekezett megnyugtatni a püspököt. Bartát az „antitrinitárius” kifejezés alkalmazásával semmiféle elfogultság ebben nem vezette, megkülönböztető értelmet már csak azért sem tudott annak tulajdonítani, mert tudomása szerint az unitárius egyház nem fogadja el a szentháromság dogmáját. A tordai határozat kapcsán kifejti: „Én a munka során, sőt azóta külön tanulmányban is azt a meggyőződésemet foglaltam írásba, hogy az erdélyi vallási türelemnek az ország politikai-társadalmi sokszínűsége, s nemzetközi jogállásának bizonytalansága volt a fő oka. Szemléletbeni eltérésről van tehát szó, amiről érdemes – sőt szükséges – lenne vitatkozni, hiszen a kérdés jelentősége – az emberi szabadság, a kisebbségek védelme – valóban túlnő az erdélyi viszonyokon. Addig is azonban, amíg erre sor kerül, hadd tartsak ki eredeti álláspontom mellett.” Köszönetét fejezte ki a püspök felé, azért is, mert „figyelmeztetett: nem csak nemzeti, [hanem] a felekezeti viszonyok figyelembe vétele is nagyon fontos, ha az ember olyan kényes témához nyúl, mint Erdély története”.<sup>91</sup>

86 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1683-1988.

87 Borsos Miklós (1906–1990), szobrász, grafikus, éremművész.

88 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-11-1987.

89 Ferencz József (1908–1994), teológus, történész. 1971 és 1988 között a Magyarországi Unitárius Egyház (első) püspöke.

90 Barta Gábor (1943–1995), történész. Magyarország és Erdélyi kora újkori történetének kutatója, az *Erdély története* szerkesztője.

Apafi Mihály török deákjának utolsó egyenes ági leszármazottja arra hívta fel a figyelmet, hogy őst nem „Rozsnyainak”, hanem „Rosnyainak” hívták. Bizonyítás gyanánt két oklevelet is mellékel. Köpeczi Béla a levelet és a két oklevél másolatát megküldte a vonatkozó fejezetet szerkesztő R. Várkonyi Ágnesnek,<sup>92</sup> az eredetiket pedig köszönőlevél kíséretében visszaküldte a beadónak.<sup>93</sup> Felkeltette a miniszter érdeklődését az a címerrel díszített kép is, amelyet egy olvasó rokonának adományoztak 1925-ben „nemzeti ereklyeként”. Esetleges későbbi felhasználásra megküldte a másolatot a szerkesztőségnek.<sup>94</sup>

## A Romániában élők levelei a miniszterhez

Ebben az időszakban az erdélyi értelmiségiek Köpeczi Bélához írt levelei is megsokszorozódtak.

Demény Lajos<sup>95</sup> erdélyi történész gratulációját és egyben sajnálkozását fejezte ki a magyar miniszterhez. Rosszindulatú, és tudatosan irányított és megrendezett abszurd színjátéknak nevezte a már említett 1987. február 27-i nagygyűlésen történeteket. Ráadásul Köpeczi Béla, a népek barátságát szolgáló munkássága, román nyelvészeti és folklór kutatásai okán eleve tiszteletet parancsoló hangnemet érdemelt volna. Méltatta a trilógiát is („kiváló”, „alapvető”, „tudományos szempontból értékes” stb.), s e miatt is higgadt hangvételű hozzászólásokat kellett volna kiváltania. „Ám nem ez történt. Az államfő személyes utasítására az a szégyenletes (és nyugodtan mondhatom: aljas) dolog történt, hogy az itteni magyarokat kényszerítették ellened, a magyar kormány és párt politikája ellen szervezett alaptalan vádaskodásra. Ez jelzi, mennyire ki van szolgáltatva a romániai magyarság az itteni önkényuralomnak” – jelentett ki bukaresti keltezésű levelében. Ő maga sem mert nyíltan nemet mondani a felkérésnek, beteget jelentett: „meggyőződéseim ellenére nem vállalhattam az aljas eszköz szerepét”. A gyűlésen felszólalók többsége nemhogy nem ismerte, de még nem is látta a könyvet, s elhangzott szövegeiket a pártközpont Propaganda Osztályán állították össze és adták felolvasásra. „Olyan embereknek, akik többségükben szerencsétlen áldozatai lettek a manipulálásnak. Sajnos sokkal súlyosabb a valóság, mint azt a józan ész elképzelhette

91 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-320-1987

92 R. Várkonyi Ágnes (1928–2014), történész. Kutatási területe a kora újkor, a szabadságküzdelmek és a Habsburg-berendezkedés története.

93 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-239-1987.

94 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-2836-1987.

95 Demény Lajos (1926–2010) romániai magyar történész, művelődéstörténész. Kutatási területe a 15–18. századi, főleg székely, művelődéstörténet s ugyanezen korszak parasztmozdulásai.

volna, bár, be kell vallanom, minket a durva sovinizmus és nemzetiségi elnyomás ma már leplezetlen módszerei többször is figyelmeztettek az utóbbi időben, hogy mindenre számítanunk kell. A nacionalizmus elhomályosította a rációt, az ösztönök diktálnak, és az önkény uralkodik, melynek káros hatását a román nép is szenvedti.” Ha nem lesz erő, mely mindezt megállítsa, a dolgok rosszabbra fognak fordulni, tette hozzá mondanivalójához levelének végén.<sup>96</sup>

Dáné Tibor<sup>97</sup> erdélyi író is nem kis merészségről tett tanúbizonyságot Kolozsvárról keltezett levelében. Nem szakember, írta, és „nem is szokásom, hogy dicsérjek, bíráljak vagy véleményezzek olyan művet, amelyet nem is ismerek. Az ilyesmit ráhagyom a Hajdú Győző-féle<sup>98</sup> felszólalókra, akikről remélem, mindenki tudja, hogy azon az ominózus gyűlésen engem közel kétmilliomod magammal nem képviseltek; arra, hogy ott a mi nevünkben beszéljenek, nekik mandátumot nem adtunk.” Sajnálátát fejezte ki, hogy a két ország szakemberei között nem alakult ki olyan tudományos vita, amely a magyar–román közeledést szolgálná. Felhívta Köpeczi figyelmét a Moldován Szovjet Szocialista Köztársaság Tudományos Akadémiájának munkásságára. A moldovai tudományos folyóiratok, állította, az utóbbi évtizedben magas szintű tudományos vitát folytattak le, jelentős részben a földrajzi nevek eredetéről: „az ukránok úgyszólván minden földrajzi nevet maguknak vindikáltak, azaz úgy etimologizáltak, hogy abból az jöjjön ki, miszerint az említett területeken [moldovai, transznisztriai, bukovinai, ukrainai területekről van szó], mióta világ a világ, az ő őseik adtak mindennek nevet. Ezzel szemben a moldován nyelvészek kimutatták száz meg száz földrajzi név vlach, lengyel (!les), magyar, tatár, bolgár és oszmántörök stb. eredetét. Meglepett a széleskörű ismeret, amellyel a moldován szakemberek a magyarok etelközi és levéidai tartózkodását és a magyar nyelv akkori valószínű állapotát illetően rendelkeznek. [...] Saját etnogenezisüket illetően teljes mértékben elutasítják a dáko-román elméletet. Népüket a III-VII. századokban Dél-Itáliából a balkán-félszigetre kiáramló vlach, blach, blász vagy vlász juhászok leszármazottainak tartják, akik jelenlegi hazájukat – vagyis a [D]nyeszter-Bug vidékét – nem hamarabb, mint a XII. század közepén érték el. Az pedig köztudomású, hogy a román és a moldován nyelv azonos. Kettéválásuk a közös etnogenezist nem érintő jóval későbbi történeti, politikai fejlemény.” Az esetlegesen kialakuló jövőbeli vitákban, javasolta, fel kellene használni a moldován szakemberek kutatásának eredményeit is.<sup>99</sup>

96 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1144-1987.

97 Dáné Tibor (1923–2006), romániai magyar író, műfordító, szerkesztő. A kolozsvári Dacia Kiadó vezetője. 1983-ban nyugállományba vonult.

98 Hajdu Győző (Victor Haidu) (1929–2018), író, szerkesztő. Az *Igaz Szó* című szépirodalmi folyóirat főszerkesztője.

99 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1184-1987. Dáné levelét a külügyi szolgálaton keresztül juttatta el Köpeczihez.

Huszár Sándor<sup>100</sup> erdélyi író levelét érdemes teljes egészében közölni: „Ezúton közlöm, hogy a főszerkesztésében megjelent három kötetes opuszt az ön nevében magamnak dedikáltam. Szerény voltam: barátsággal. Semmi elismerés, semmi nagybecsülés. A barátságát – úgy éreztem – a romániai magyar kultúra közel négy évtizedes szolgálata fejében (igazság szerint) megérdemlem. Különben kénytelen voltam e nem mindennapi cselekedetre vetemedni, miután az említett könyvet több helyről elvitték.<sup>101</sup> Értjük egymást. Én így próbálok védekezni: én küldtem Köpeczinek dedikált könyvet és ő küldött nekem. (Nem az ön iránti tisztelet netalántán hiánya akadályozott meg abban, hogy valóban dedikált könyvet küldjek, hanem a szórvány magyar örökös átka: a kisebbségi gátlás.) Különben én volnék az az író, aki A Hét címen lapot alapítottam Bukarestben a hetvenes évek legelején s akit 13 év múlva zajosan rúgtak ki. Az érdekesség okán közlöm, hogy születésileg kolozsvári vagyok, az 1597-ben kapott nemesi levelünk szerint viszont nagyjait. Nemesi levélként azt a hűz könyvet lobogtatnám, mi nevem alatt megjelent s mit odaát – nyilván okkal – nem, vagy nagyon kevésbé ismernek. Szorongva kísértem figyelemmel küzdelmét az irodalomért (és nem ellen). Az Ön tisztasága és értéke számomra döntő érv, hogy az Ön oldalán az igazság.”<sup>102</sup> (Huszár Sándort 1987-ben a minisztérium meghívta Magyarországra, ő azonban a „román szigorítások” miatt ennek nem tudott eleget tenni.)<sup>103</sup>

A közel nyolcvan éves erdélyi jogász és író, Demeter János<sup>104</sup> 1987 közepén fordult Köpeczikehez a *Századunk sodrában* címmel 1975-ben Romániában megjelent emlékirata magyarországi kiadása érdekében. Levelének végén az Erdély-trilógiára is kitér, melyet „itt imponálónak talált mindenki, aki kivételesen abban a szerencsés helyzetben volt, hogy olvashatta. Szerintem csak a jelenre vonatkozó utolsó fejezet hagy hiányérzetet, mivel a bizonyára politikai tapintattal magyarázható hallgatással szemben az emberekben égetően elevenek a mindennapok élményei. Emelte volna egy-egy rész meggyőző erejét, ha a középkorban lezajlott tömeges bevándorlással és főleg betelepítéssel kapcsolatban megjelent volna néhány konkrét eset dokumentuma is, mint az egy ideig Olténiában mint osztrák tiszt szolgáló br. Bánffy által szervezett betelepítés Maroshévízre (Toplița), vagy szülőfalum (Kerlés) mellett Ároklján (Arcalia) történt masszív betelepítés Moldovából a gr. Bethlen család által. Vlad Georgescu professzor<sup>105</sup> Münchenből ugyanis, másokhoz

100 Huszár Sándor (1929–2005), romániai magyar színműíró, műfordító, szerkesztő. Az 1980-as évek végén Magyarországra települt.

101 Feltételezhetően itt a könyvek elkobzására utal.

102 MNL OL XIX-I-9-b-1987. évi 3-4. tétel-sz. n.-1987.

103 MNL OL XIX-J-1-j-128-715-001173-1987.

104 Demeter János (1908–1988), romániai magyar jogász, politikus.

105 Bizonyosan Vlad Georgescu (1937–1988) román történészről van szó. Nyugatra emigrált, 1983 és 1988 között a Szabad Európa Rádió román nyelvű osztályának volt az igazgatója.



hasonlóan, azt hangsúlyozza, hogy ilyen betelepítés és bevándorlás nem történt s nincs tudomása egyetlen ilyen dokumentumról sem. Szerinte a népmozgás ellenkező irányba, innen oda történt.”<sup>106</sup>

Köpeczi vélhetően óvatosságból nem válaszolt a levelekre, de nem érdemtelen megjegyezni, hogy a fontosabbnak tartott levelek másolatait megküldte Berecz Jánosnak,<sup>107</sup> az MSZMP vezető pártfunkcionáriusának.

Hasonlóképpen történt a szintén a miniszterhez forduló Sütő András<sup>108</sup> levelével is. Az erdélyi író elragadó szavai fejezik ki leginkább a kor hangulatát, s ezek zárszó gyanánt is ideillenek: „Jól tudom persze, hogy melyek a nyílt beszéd kockázatai. Hogy a pusztá tények, a tagadhatatlanok, miként ugratják az égig a mítoszok sárkányait. Magad is tapasztalhattad erdélyi történelemkönyvünk főszerkesztőjeként. És bár ez a sárkányindulat nem potomság, nem ártalmatlan: a tények erejének tudatában mosolyogni lehet rajta. Nem akárhogyan persze, hanem a szükséges konoksággal.”<sup>109</sup>

## Irodalom

Bottoni, Stefano 2013. Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989.

*Történelmi Szemle*, 55. évf. 1. sz. 79–113. p.

Köpeczi Béla et al. (szerk.) 1986. *Erdély története I.* Budapest, 1986.

Köpeczi Béla 2006. Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 15. évf. 1. sz. 47–59. p.

Vincze Gábor 2006. Lăncrănjanctól Lăncrănjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség*, 41–42. (9.) évf. 3–4. sz. 262–361. p.

106 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-1924-1987.

107 Berecz János (1930–2022), kommunista politikus. 1985-től az MSZMP KB ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó titkára, a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője.

108 Sütő András (1927–2006), romániai magyar író. Az 1980-as években irodalmi és művészeti lapok főszerkesztőjeként dolgozott. Ebben az időszakban a színdarabjait csak Magyarországon lehetett bemutatni és játszani.

109 MNL OL XIX-I-9-b-iktatott iratok-2045-1987.

CSABA KERESZTES

CONTRIBUTIONS TO THE GENESIS AND AFTERMATH OF THE BOOK HISTORY OF TRANSYLVANIA

This study presents source materials regarding the genesis and impact of the three-volume work *Erdély története* [History of Transylvania] edited by Béla Köpeczi. These documents are primarily found within the records of the cultural administration, and to a lesser extent, in the archives of the Hungarian Socialist Workers' Party and the Ministry of Foreign Affairs. The research does not aim for a comprehensive disclosure of diplomatic activities, nor does it attempt to examine the documents held in the Archives of the Hungarian Academy of Sciences (MTA)—specifically those from the Institute of History, which served as the editorial hub—or the records of the Akadémiai Kiadó (the publishing house of MTA). For these reasons, the information presented here is considered „contributions.” Furthermore, a „bilateral” topic of this nature can only be fully processed and described through the exploration of Romanian source materials. The publication of this book forty years ago was not only a watershed moment in Hungarian–Romanian relations; it remains, to this day, arguably the Hungarian historical publication that has triggered the greatest international response.